

А. О. ЗОЛІН

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

**ПОЛІТИЧНА СУБКУЛЬТУРА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ**

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 90–94

Розглянуто основні аспекти феномена політичної субкультури. На підставі класичних концепцій політичної культури, результатів деяких сучасних досліджень західних і вітчизняних учених визначено сутність, фактори формування, наведені типології політичних субкультур. Приділяючи особливу увагу виокремленню підкультур у політичній культурі суспільства, автор подає схему розв'язання цієї проблеми.

Останні президентські та парламентські вибори в Україні вкотре актуалізували проблему політико-культурної неоднорідності нашого суспільства. У публічному дискурсі знову відроджуються теми “розколу України”, “протистояння “сходу” та “заходу”. Необхідно, відмежовуючись від популістських гасел і політичних стереотипів, визначити сутність феномена політичної субкультури, який ховається за ними.

Проблема політичної субкультури в контексті загального дослідження політичної культури знаходить своє відображення в монографіях, підручниках, словниках, статтях. Актуальними на сьогодні є порівняльні дослідження субкультур відомих західних учених Г. Алмонда, В. Розенбаума, Л. Пая, їхніх колег і послідовників [3; 5; 11–13]. Класичною є праця польського соціолога Є. Вятра “Соціологія політичних відносин”, що розглядає багато важливих політико-культурних проблем [2]. Його починання сьогодні продовжують В. Яблонські, К. Дзюбка та ін. Праці українських учених Л. Нагорної, Н. Ротар, В. Бурдяк, Н. Хоми та багатьох інших присвячені дослідженню різних видів субкультур у сучасній Україні [1; 7–9].

Вибір теми цієї статті зумовлений тим, що об'єктивне дослідження проблем, пов'язаних з неоднорідністю політичної культури, на нашу думку, є неможливим без розробки цілісної самостійної

концептуальної моделі політичної субкультури. Тому спробуємо проаналізувати сутність політичної субкультури та охарактеризувати основні її виміри. Для розв'язання зазначеної проблеми звернемося до класичної концепції політичної культури Г. Алмонда, інших західних дослідників. Також спробуємо з'ясувати фактори та умови формування політичної субкультури, визначити її зміст. Розглянемо проблеми типологізації та виокремимо політичні субкультури.

Політична культура набула свого концептуального оформлення у працях Г. Алмонда. Визначаючи політичну культуру як конкретну модель орієнтації на політичні дії, американський вчений робить два важливих зауваження. Одне з них полягає у тому, що політична культура не тотожна загальній культурі, проте певним чином вона співвідноситься з нею. Вона є особливою її частиною, що володіє певною автономією. Друге зауваження вказує на те, що зразки політичних орієнтацій можуть поширюватись (як правило, так і буває) за межі політичних систем [11, 35]. Саме ця остання теза дала змогу сформулювати термін “політична субкультура”, який позначає неоднорідність політичної культури у рамках певної держави-нації. Такого ж погляду на цю проблему дотримується американський політолог В. Розенбаум. Він пише про те, що у кожному суспільстві існує декілька

субкультур, які відрізняються від загальної політичної культури [13, 153].

Політична субкультура є терміном та явищем, яке вивчається в межах концепції політичної культури. А тому для неї також є справедливою загальноновизнана у західній та вітчизняній політичній науці теза про те, що правильне розуміння політичної культури можливе лише за умови розгляду її як частини більш широкої загальної культури. Культура є сукупністю духовних цінностей і норм, притаманних великій соціальній групі, спільноті, народу або нації. Кожен з цих суб'єктів, як правило, формує свою субкультуру (молодіжна, людей похилого віку, національних меншин або корінної нації, різних соціальних верств). Так, наприклад, у культурологічному словнику знаходимо тлумачення субкультури як частини загальної культури, системи цінностей, традицій, звичаїв, притаманних великій соціальній групі: "Субкультура — частина загальної культури нації, яка в окремих аспектах відрізняється чи протистоїть цілому, але у головних рисах узгоджується з культурою нації, продовжує її" [4, 819]. Відзначимо, що спочатку термін "субкультура" з'явився тільки стосовно молодіжної культури, передусім тієї її частини, яка соціологами вважалася девіантною. У такому значенні цей термін використовували Т. Парсонс у 1954 р. та С. Ейзенштадт у 1956 р. [4].

Розглянувши загальне розуміння субкультури, звернемося до з'ясування політичного аспекту цього поняття. Вище вже зазначалося, що політична субкультура є частиною загальної політичної культури суспільства, проте має певну автономію. Виходячи з цього В. Розенбаум пише про політичну субкультуру як "сукупність індивідуумів всередині політичної системи, політичні орієнтації яких значно відрізняються від культурних орієнтацій, домінуючих у суспільстві" [13, 151]. Відзначимо, що в питанні про сутність і зміст предмету цього дослідження, на відміну від аналогічного питання щодо загальної політичної культури, серед іноземних і вітчизняних учених спостерігається завидна єдність. За базове в цій статті ми обрали визначення політичної субкультури, дане співавторами політологічного енциклопедичного словника — В. Копиловим та А. Кузнецовим. Учені розуміють під цим терміном "підсистему політичних орієнтацій і моделей політичної поведінки, характерних для певних груп, які відрізняються у своїй системній цілісності від орієнтацій та моделей, притаманних як окремим групам, так і суспільству в цілому" [8, 641].

Погоджуючись з тим, що політична культура є частиною загальної культури, ми, таким чином,

поширюємо на неї риси та особливості, характерні для останньої. Як справедливо відзначає польський соціолог і політолог Є. Вятр, "введення елемента культури в соціологію політичних відносин ... означає визнання різноманітності зразків політичної поведінки, що залежать від історії окремих суспільств" [2, 240]. Безумовно, що така різноманітність охоплює весь зміст політичної культури, а не лише моделі політичної поведінки. Ця аксіома є вихідною при розгляді проблеми політичної субкультури. Отже, ми ставимо питання про причини, фактори та умови формування політичних субкультур.

Неоднорідність політичної культури, наявність в її змісті декількох субкультур, безперечно, не є якимось унікальним явищем. Будь-який сучасний соціум є складною системою взаємовідносин різних соціальних груп, що є носіями певних політичних інтересів і мають способи та можливості їх вираження. А така різноманітність і є базою для формування політичних субкультур. Але варто наголосити на тому, що учасники групи повинні бути поєднані специфічним спільним досвідом відтворення політичного життя (системою цінностей і норм), щоб сформувати певну підкультуру. Таким чином, на нашу думку, одним з найвідоміших та історично першим фактором формування субкультур є соціальна диференціація. Ця неоднорідність певною мірою характерна для будь-якої країни, незалежно від її єдності на інших основах.

Ще одним незмінним фактором формування політичних субкультур є структурно-функціональна неоднорідність політичної системи. При цьому розрізняється політична культура тієї групи осіб, які приймають політичні рішення, і груп осіб, які лише спостерігають за політичними процесами або беруть у них участь певною мірою.

Політичні субкультури можуть формуватися не лише в межах соціально-політичних верств. Підґрунтям для політико-культурної неоднорідності є також існування в багатонаціональній державі національних меншин. Останні, маючи своєрідний менталітет, культуру, мову, традиції, формують специфічну систему цінностей, яка може відрізнитись від політичної культури корінної нації чи суспільства загалом.

Ідеологічна конкуренція в суспільстві також може сприяти формуванню відповідних політичних субкультур.

Релігійна ідентичність, якщо вона тісно пов'язана з політичними орієнтаціями, може стати базою для формування своєрідної субкультури.

Носіями своєї політичної субкультури можуть бути різні вікові та статеві групи.

Дуже цікавою та неоднозначною основою для формування специфічної політичної культури є регіональні відмінності у країні, пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку держави, особливостями клімату, наявністю природних ресурсів, економічною спеціалізацією.

Як бачимо, широка гамма чинників, яка визначає конфігурацію політичної культури певного суспільства, є основою для класифікації політичних субкультур. Підсумовуючи викладене, наведемо поширену в науковій та навчальній літературі узагальнену типологію чинників [7, 233]:

1) *соціоекономічні або станові* (зумовлені існуванням у суспільстві різних груп, які мають певний економічний статус: робітнича, підприємницька, традиційно-аграрна);

2) *національно-етнічні або етнолінгвістичні* (пов'язані з мовними, етнічними особливостями певних соціальних груп, їх національним характером; відіграють особливо помітну роль у багатонаціональних державах, що історично формувалися шляхом поступової інтеграції (добровільної або примусової) інших територій: субкультура корінного етносу або національних меншин);

3) *релігійні* (коли політичні гасла та цілі маскуються релігійними цінностями або коли релігія є основним елементом загальної культури певної групи людей: фундаменталізм є не стільки релігійна, скільки політична ідеологія);

4) *вікові або генераційні* (в них відображена специфіка політичної соціалізації генерації та їх оцінка сучасної політичної ситуації, історичного минулого. Особливо помітна генераційна різниця у суспільствах, які переживають період реформування: політична субкультура молоді та старшого покоління);

5) *регіональні* (пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку країни: розбіжності субкультур Півночі та Півдня США або Італії, Східної та Західної України. Говорячи про специфіку цього виду субкультури, згадаємо українського політолога Н. Ротар, яка відзначає, що “в Україні відмінності політичних орієнтацій на рівні регіональних субкультур тісно пов'язані з відмінностями на рівні генераційних субкультур” [9, 111]. Це зауваження свідчить про універсальний характер регіональної субкультури. Так, населення, що проживає на певній території, за своїм складом теж може бути неоднорідним за багатьма параметрами).

Таким чином, регіональна політична субкультура може об'єднувати всі або більшість з наведених вище видів субкультур.

Проте це можливо лише в тому випадку, коли різні соціальні групи, хоча й вони належать до різних субкультур, об'єднані спільною ідентичністю та системою цінностей. Субкультури набувають ще більшого значення, як відзначає В. Розенбаум, тоді, коли їх носії компактно проживають на певній території та вирізняються домінуванням певної соціальної характеристики — раси, релігії, соціального статусу, сфери занять та ін. Ці обставини, на думку американського вченого, посилюють зв'язок всередині груп і надають їх членам усвідомлення групової приналежності [13, 152].

Також у рамках національної політичної культури, враховуючи відмінності в орієнтаціях правлячої групи і суспільства загалом, розрізняють відповідно *елітарну* та *масову* субкультури [12, 220]. Остання, у свою чергу, може складатися з різних субкультур, що і є предметом нашого дослідження.

Деякі вчені розрізняють політичні субкультури не лише за територіальним (регіональним) або суб'єктним виміром (станові). Фактором, який може розшарувати політичну культуру нації, є історична ситуація. Так, російський вчений Ю. Пивоваров наголошує на тому, що “в результаті петровських перетворень Московська Русь ніби розпалася на два світи, два типи “цивілізації” [6, 266]. У результаті відбулося відокремлення старої, кореневої культури від культури “цивілізованої”, викликаної реформами Петра I. Цей та інші схожі приклади дають привід для виокремлення “традиційних” і “модернізованих” субкультур, які, існуючи в одному часу та об'єднані спільним простором, належать до різних (часто суперечливих) історичних етапів.

Виокремлення субкультур також можливе не лише на рівні політичної культури соціальних груп, суспільства загалом, держави або нації. Суб'єктом (носієм) політичної субкультури можуть бути спільноти й вищого порядку. Наприклад, коли ми говоримо про “європейську культуру”, ми розуміємо під цим систему традицій, норм, цінностей та орієнтацій, що є спільною для держав (націй, суспільств) відповідної частини світу. Водночас при цьому неозброєним оком видно і специфічні особливості, що відрізняють політичну культуру одних держав від інших. Це дає підставу виокремити в загальноєвропейському політико-культурному просторі субкультури, які можуть охоплювати великі регіони — центральноевропейський, східно- або західноевропейський та ін. Так, наприклад, західні вчені К. Островські

та Г. Тюні вважають, що можна виокремити три такі політичні культури Європи [5, 27].

Неповторність економічних, соціальних, географічних умов, в яких живе і розвивається певна спільнота, формує відповідно самобутню політико-культурну конфігурацію. Ця обставина, як бачимо, є основою для створення широкого кола типологій політичних культур та їх підсистем — субкультур. Кожний вчений, що займається цією проблемою, розробляє власні критерії класифікації, користується специфічним набором методів. Проте, якщо говорити про виокремлення у політичній культурі суспільства певних субкультур, то схема такого процесу, на наш погляд, є певною мірою універсальною. Вона може поділятися на кілька етапів.

Перший етап. Необхідною умовою для досліджень політичних субкультур є, безумовно, визнання та констатація факту неоднорідності політичної культури певного суспільства. Як ми переконалися раніше, цей момент не повинен викликати якісь утруднення. Ще раз наголосимо: субкультури існують в політичній культурі всіх країн. Приймаючи цей постулат, треба визначити коло та рівень досліджень і відповідно сформулювати гіпотезу про наявність у тієї чи іншої соціальної групи своєрідної системи цінностей.

Другий етап. Необхідно дослідити політичну культуру більш широкої спільноти, ніж та, що була обрана на початку. Тобто виокремлення субкультури (як *підсистеми* цінностей норм, установок, моделей поведінки) можливе лише у співставленні її із загальною політичною культурою (як *системи* цінностей норм, установок, моделей поведінки). Наприклад, досліджуючи субкультуру русинів, необхідно визначити зміст політичної культури всього населення Закарпаття. Культура останнього, у свою чергу, може бути субкультурою для Західного регіону загалом. Як відзначає російський дослідник М. Фарукшин, “політична культура суспільства не є сумою політичних субкультур. Кожна політична субкультура включає в себе і те спільне, що характеризує домінуючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відрізняє дану субкультуру” [10]. Тому, з огляду на це, корисним буде виокремлення “ядра” — базових цінностей певної політичної культури.

Третій етап логічно впливає з другого — визначення змісту конкретної субкультури.

Четвертий етап — порівняння змісту загальної політичної культури зі змістом субкультури. Результатом цієї процедури на *н’ятому етапі* буде підтвердження або спростування гіпотези про

існування субкультури (регіону, групи) в політичній культурі певного суспільства. Виокремлення субкультури значно полегшується, як вже зазначалося, компаративним аналізом культури на рівні її базових цінностей. Як вважає американський політолог Р. Далтон, субкультури розвиваються тоді, коли у країні наявні розбіжності у політичних установках, які зберігаються впродовж тривалого часу [3, 104]. Така позиція може слугувати найпростішою (але не єдиною) умовою і критерієм, які дають можливість впевнено говорити про існування певної підкультури.

Запропонована схема, безумовно, не є єдиною можливою. Вона також не спрощує складності досліджуваного нами феномена та його особливостей: розмитість кордонів політичних культур, одночасна належність соціальних груп до кількох субкультур та ін. Наведення цього варіанта було продиктовано логікою та лідерством порівняльних досліджень, які часто використовуються для дослідження політичних культур.

Наслідком дослідження політичних субкультур, їх взаємозв’язку між собою та із загальною політичною культурою, може бути характеристика останньої з використанням таких термінів, як “фрагментарність” (“сегментарність”) і “гомогенність”. Перший з них позначає наявність в політичній культурі суспільства субкультур, що можуть різко суперечити одна одній. Для країни з подібним типом політичної культури характерні “конфлікти цінностей”, “розколи” або “розломи” у масовій свідомості. Політична культура, охарактеризована за допомогою другого терміна, є достатньо однорідною за своїм змістом, серед її носіїв спостерігається згода щодо найважливіших проблем розвитку суспільства, певні рішення приймаються на консенсусній основі. Зрозуміло, що вивчення подібних проблем та явищ є дуже актуальним для таких країн, як Україна, політичні системи яких перебувають на етапі свого становлення або активного реформування і потребують підтримки культурної підсистеми суспільства.

Підсумовуючи, зазначимо, що політична субкультура є унікальним предметом дослідження. Вивчення політичної культури на локальних рівнях дає змогу найбільш глибоко та адекватно відобразити її зміст. Також дослідження спільнот, що проживають на обмеженій території з невеликою чисельністю населення, дають змогу вести спостереження *in situ* за процесом політико-культурного розвитку (народження, трансформація, відмирання певних цінностей). Відзначимо і те, що зміст субкультур у своїй сукупності

складає неповторну суміш — сутність політичної культури суспільства. Характер взаємозв'язку субкультур (конфліктний або консенсусний) може справляти вирішальний вплив на розвиток усієї політичної культури певної спільноти.

Тут ми розглянули лише основні аспекти досліджуваного явища. Поставлені проблеми є предметом подальших ґрунтовних досліджень: критерії виокремлення субкультур та безпосереднє складення політикокультурних мап регіонів певних країн, пошук надсегментних орієнтацій у системах з конфліктною взаємодією субкультур тощо. Цікавою тенденцією, яка також заслуговує на окрему увагу дослідників, є процеси, що відбуваються у невеликих культурних спільнотах під впливом модернізації та глобалізації. Надмірна урбанізація, зміцнення політичних центрів, що контролюють ЗМІ та перерозподіляють ресурси, викликають протест на периферії і, як наслідок, ведуть до посилення локальних ідентичностей.

Література

1. Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Політична культура, ідеологія, психологія: Навч. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці: Рута, 2000.
2. Вятр Е. Социология политических отношений. — М.: Прогресс, 1979.
3. Далтон Р. Политическая культура и политическая социализация // Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон.

Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учеб. пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. — М.: Аспект Пресс, 2002.

4. Культура и культурология: Словарь / Сост. и ред. А. И. Кравченко. — М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2003.

5. Островски К., Тюни Г. Три политические культуры в Европе // Социс. — 1998. — № 2. — С. 27.

6. Пивоваров Ю. С. Две политические субкультуры пореформенной России: проблема взаимодействия // Ретроспективная и сравнительная политология. Публикации и исследования. — Вып. 1. — М.: Наука. Глав. ред. восточной лит., 1991.

7. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти I–IV рівнів акредитації. — 2-ге вид., виправл. і допов. — К.: Каравела; Л.: Новий Світ-2000, 2001.

8. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.

9. Ротар Н. Регіональні субкультури та проблема консолідації демократії в Україні // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки: Матеріали Міжнар. наук. конф., Чернівці, 18–19 верес. 2000 р. — Чернівці: БУКРЕК, 2000.

10. Фарукшин М. Х. Политическая культура общества // Социально-политические науки. — 1991. — № 4. — С. 110.

11. Almond G. Political development: essays in heuristic theory. — Boston: Little, Brown, 1970.

12. International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. by David L. Sills. — London: CollierMacmillan publ., 1972.

13. Rosenbaum W. Political Culture. — N. Y.: Praeger, 1975.

Аналізується феномен політичної субкультури як частини загальної культури суспільства, підсистеми політичної культури. Визначено основні умови і фактори, що формують субкультури. Наведено узагальнену класифікацію політичних субкультур. Наголошується на тому, що регіональна політична субкультура може поєднувати у собі кілька типів субкультур. Розглянуто процес, методіку і значення пошуку субкультур у політичній культурі суспільства.

Анализируется феномен политической субкультуры как составляющей общей культуры общества, подсистемы политической культуры. Определены основные условия и факторы, формирующие субкультуры. Приведена обобщающая классификация политических субкультур. Отмечается, что региональная политическая субкультура может объединять в себе несколько типов субкультур. Рассмотрены процесс, методика и значение поиска субкультур в политической культуре общества.

The author of article analyzes a phenomenon of political subculture as making general culture of a society, subsystem of political culture. The basic conditions and the factors forming subcultures are certain. Generalizing classification of political subcultures is brought. It is marked, that the regional political subculture can unite in itself some types of subcultures. Process, a technique and value of search of subcultures in political culture of a society are considered.

Надійшла 2 березня 2007 р.